

Bo V Herlin

FÖR EN DEMOKRATISK EKONOMI

utan miljöhotande tillväxt

Utökad version

Stockholm 1.11.2013 (senaste uppdatering)

Avsnitten 4 och 5 samt fig3 har ursprungligen publicerats i pdf-dokumentet »Tillväxten är sned!«, som distribuerats till medlemmarna i det tillväxtkritiska nätverket Steg 3 för diskussion och, förhoppningsvis, förbättring.

Här är det dokumentets internetadress:

<http://home.swipnet.se/%7ew-142016/pdf/Tillvaxten-ar-sned.pdf>

Detta dokumentets internetadress:

http://home.swipnet.se/%7ew-142016/pdf/demokratisk_ekonomi_ext.pdf

Ett omslag för utskrift som häfte finns här:

http://home.swipnet.se/%7ew-142016/pdf/demokratisk_ekonomi omslag.pdf

Se även: <http://bvherlin.blogspot.com>

Text och bild i denna skrift kan kopieras och distribueras fritt i enlighet med Creative Commons »Attribution-Noncommercial-Share Alike« license

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0>

1. Inledning

Mycket kortfattat skulle man kunna säga att den här skriften till stor del bygger på ett försök att betrakta förhållandet mellan människan och hennes omgivning som en fråga om *ömsesidiga anpassningar* mellan sociala och ekologiska system och om *inbördes konkurrens* inom dem. En syn som utvecklas i nästa stycke, som är ett försök att i en enda mening ge en helhetsbild av dessa förhållanden. – Försök gärna läsa stycket flera gånger med växlande koncentration och perspektiv:

Den stora förmågan hos den för två miljoner år sedan blivande *Homo sapiens* att hitta lösningar på problem – orsakade av t.ex. klimatförändringar – och att formulera dem och föra dem vidare med hjälp av alltmer utvecklade symbolsystem är en avgörande orsak till att det nu är 'vi' som tvingar det ekosystem som har frambragt oss att, med stora svårigheter, anpassa sig till resultaten (bl.a. snabbt ökande klimatförändringar¹) av 'våra' alltmer omfattande, men tillfälliga, lösningar på problem som 'vi', i konkurrens med 'andra', i stor utsträckning har åsamkat 'oss själva' – en anpassning som är katastrofal för många av dess organismer och som det inte är säkert att mänskligheten, i sin tur, kommer att kunna anpassa sig till.²

Alltså: Genom ett missbruk av 'vår' stora förmåga till anpassning har 'vi' försatt oss i en situation som kräver en ännu större förmåga till anpassning än den 'vi' hade 'från början'.

En av de främsta orsakerna till detta skulle kunna vara – den säkert evolutionärt fördelaktiga – strävan hos många människor att skaffa sig ökat inflytande över andra för att uppnå större möjligheter till materiell trygghet och fortplantning. Problemet, särskilt för vår nutida, 'globaliserade' mänsklighet, är att det sammanlagda resultatet av denna strävan är en allt *ojämnare maktfördelning* och därmed en alltmer *ojämnt*

---

1. Den för vår kulturella utveckling så gynnsamma epoken holocen (fr.o.m. 11 500 år sedan) har nu blivit så dominerad av mänskligheten att bl.a. Paul Crutzen, nobelpristagare i kemi, föreslagit att vår tid (fr.o.m. senare delen av 1700-talet, då ökningen av växthusgaser i atmosfären börjar bli påtaglig) ska betraktas som början på en ny epok, *antropocen*.

2. Ordet 'vi' (m.fl.) har satts inom citattecken eftersom det här är fråga om ett förhållandevis litet antal av oss människor som (särskilt efter industrialismens början i slutet av 1700-talet) har varit starkt pådrivande. Men inte heller dessa har varit fria från påverkan 'utifrån', en påverkan som för alla kan ha inneburit en ofrivillig konkurrens.

fördelad kontroll över mer eller mindre oundgänglig materia, som i ökande omfattning överförs från mindre mäktiga till allt rikare och därmed än mäktigare människor. Den ökande rikedomen kräver en hel del resurser för att försvaras, men samtidigt har ett allt större överskott kunnat reserveras för mindre rika människor på närmare håll, så att dessa kan arbeta och konsumera i ett, framförallt för *andra*, vinstgivande utbyte av resurser – aktiviteter som, förutom ojämn fördelning, bidrar till att det *totala uttaget av resurser från naturen ökar*.

Eftersom dessa resurser är begränsade, blir alltså just de behov som har varit och fortfarande är nödvändiga för många människors *individuella* framgång och överlevnad till slut ett hot mot vår *kollektiva* överlevnad. – En hopplös situation...?

Inte nödvändigtvis. Om vi *bara* hade haft sådana *egeninriktade* ('egoistiska') *behov* skulle det kanske ha varit det. Men vi har ju också *gruppinriktade* ('altruistiska') *behov*, som innebär omsorg om hela grupper. Oftast små grupper, men alltid möjliga att med hjälp av kunskaper och inlevelse utvidga till att omfatta *obegränsade* mängder människor och i viss mån andra varelser. Den som inte drar sig för det kan knappast undgå att se att väldigt mycket måste göras för att åstadkomma en aning förbättrade livsbetingelser för djur och växter. Men när perspektivet vidgas till en sannolik framtid med globala miljökriser och annorlunda, oftast svårare, livsvillkor för i stort sett alla varelser, och det då blir allt tydligare att vi *egentligen* borde ägna i stort sett all vår tid och hela vår förmåga åt att förbereda oss för ett helt nytt sätt att leva, som tar betydligt större hänsyn till miljön och alla varelser på planeten, kanske man ändå bara får en känsla av hopplöshet.

Då kan det, trots allt, vara bra att *skaffa sig mer kunskaper* om ekologiska och sociala sammanhang (t.ex. något om hur sociala och ekologiska processer växelverkar i invecklade nätverk) och sedan försöka *förmedla dem till andra*. I bästa fall kan man då, tillsammans med andra engagerade, bidra till en början av en exponentiell process (likt följden 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64...) av ökande miljöengagemang.

Men om man inte kan presentera några övertygande alternativ för *hela samhället* i en situation där varje *enskild* individs engagemang inte gör någon märkbar skillnad, är det inte förvånande om många helst vill slippa höra talas om några problem. Särskilt som det säkert finns många som har en livsstil som är ännu mer olämplig än ens egen och

som inte kan tänka sig att ändra den, eller som till och med aktivt främjar den inom reklam och industri, t.ex. genom att på olika sätt verka för en ökad konsumtion och ökad bil- och flygtrafik.

Det mest slående när man t.ex. betraktar satellitbilder över jorden, är kanske omfattningen av de spår i naturen som mänskliga aktiviteter har åstadkommit, och hur ojämn fördelningen är mellan tätbebyggda områden med komplicerade vägnät och industrikomplex och mindre spektakulära, men kanske lika utarmade, områden.

Vi har, återigen, två faktorer att ta hänsyn till, *resursuttag ur naturen*, som måste *minska*, och *resursfördelning mellan människor*, som måste *bli jämnare*. Men nu har vi en global kapitalism vars regelverk, tillsammans med människors *egeninriktade* behov, till och med förstärker de processer som går i motsatt riktning. Det är med andra ord nödvändigt att *ompröva ekonomins regelverk* och försöka hitta regler eller hela regelsystem som i betydligt högre grad bygger på och tillfredsställer människors *gruppinriktade* behov.

2. Kapitalismens grundläggande regelverk

Kapitalismen kan definieras som ett marknadsekonomiskt system där finansiellt kapital satsas på produktionsmedel för någon affärsinriktad verksamhet med motivet att detta bidrag till den därigenom 'ägda' verksamheten ska möjliggöra en ökning av värdet på dess tillgångar utöver det satsade kapitalet, aktiekapitalet³, och utdelning av vinst i proportion till varje 'delägars' insats (eller aktieinnehav). *Vilka* verksamheter som på så sätt gynnas bestäms till stor del av aktieägarnas förväntningar när det gäller samhällets ekonomiska utveckling och hur de tror att de själva, genom sina satsningar, på bästa sätt kan gynnas av den.

Ett aktiebolags högsta beslutande organ är bolagsstämman (där varje aktie ger rätt till en röst). Den beslutar bl.a. om vinstutdelning och tillsätter bolagets styrelse, som bl.a. svarar för bolagets organisation och utser den verkställande direktören, vilken sköter den löpande förvaltningen enligt styrelsens riktlinjer. Aktieägare (som inte deltagit i något beslut om att fortsätta ett likvidationspliktigt bolags verksamhet) är alltid fria från betalningsansvar för bolagets förpliktelser.

---

3. Detta motsvaras av ett visst antal säljbara aktier (utdelade i förhållande till de blivande 'delägarnas' insatser) som i sin tur motsvarar det *säljbara* 'delägarskapet'.

En genomgång av *aktiebolagslagen*³ visar tydligt att ett aktiebolag är en verksamhet som är till för att tillgodose sina ägares ekonomiska intressen (värdeökning av aktier och vinstutdelning) vilka ofta bäst tillgodoses genom ökad produktion och försäljning, dvs. ett ökat bidrag till ett lands bruttonationalprodukt och därigenom också ett bidrag till den globala ekonomiska tillväxten. Andra intressen behandlas inte i aktiebolagslagen, inte ens sådana som anställda och boende i den närmaste omgivningen kan ha när det gäller en verksamhets omedelbara konsekvenser för dem själva och deras miljö (de skyddas nödortföretag av andra lagar, t.ex. *miljöbalken*³ och en lag om [en ganska obetydlig] styrelserepresentation för de privatanställda⁴).

Aktiebolagslagen är också neutral när det gäller de konsekvenser som bolagens verksamheter kan ha för det globala ekologiska systemet, t.ex. ökande omfördelning och omvandling av energi och materia i miljön orsakad av den ekonomiska tillväxten. Däremot har aktiebolag rätt att hemlighålla information vars offentliggörande skulle kunna skada *företaget* 'i konkurrenshänseende', vilket innebär att information som är viktig ur miljösynpunkt kan förbli okänd för andra som skulle behöva den på olika nivåer (*lag om skydd för företagshemligheter*⁵).

Det är tydligt att aktiebolagslagen inte är ett regelverk för någon *demokratisk ekonomi*, som – likt all demokrati – borde ha »*ha ett beslutsfattande som sker under ett 'tillräckligt jämlikt' fördelat inflytande (t.ex. 1 röst per person) av alla som berörs av det*«. ⁶ Detta är raka motsatsen till syftet med aktiebolagsformen, som är att göra det möjligt för dem som har en förmögenhet att öka både den och sitt inflytande i samhället – på bekostnad av de fattigares inflytande (eftersom det handlar om *maktrelationer*) och utan att behöva ta särskild hänsyn till miljön.

Men vårt samhälle har ändå ett visst mått av *politisk demokrati*. Skulle inte den politiska makten, förutom uppgiften att utjämna inkomstskillnader, kunna få den *ekonomiska sektorn* att anpassa sig till miljöns krav genom olika styrmedel ('regleringar'), t.ex. skatter och lagar?

Inte så säkert. Det finns ju redan många bestämmelser som reglerar eller förbjuder verksamhet som kan skada miljön, men de är långt ifrån

4. <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20050551.htm>; (<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19980808.htm>; <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19871245.htm>)

5. <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19900409.htm>

6. Se (1), s. 15, i avsnittet om ekonomisk demokrati.

tillräckliga, och varje företags *ägare* och *ledning* har oftast, *för sin egen del*, intresse – och möjlighet – att kringgå begränsningar som minskar företagets handlingsutrymme. Det gör det svårt att få *existerande* regleringar att fungera, trots att miljöproblemen nu är så allvarliga att det krävs *allt fler* regleringar av olika slag. Men att ställa *krav på politiker* kan vara en otacksam uppgift eftersom de ofta utsätts för starka påtryckningar från motsatta intressen. Det är därför viktigt att miljöfrågorna *också* uppmärksammas av bl.a. *anställda* vid företag och att man där, och i närmiljön, mera konkret försöker få företagen att helst göra *mer* än vad som beslutats politiskt – säkert inte så lätt på grund av den 'naturliga' intressemotsättningen arbete–kapital.

Många av de kommersiella aktiviteter som skadar miljön allra mest fortsätter att öka, trots det akuta läget (se t.ex. *Den stora förnekelsen* av Anders Wijkman & Johan Rockström. Medströms 2011), och man kan fråga sig om den politiska demokratin har tillräckligt inflytande över de 'fria' men odemokratiskt styrda och inbördes konkurrerande privata företagen för att *kunna* få alla nödvändiga åtgärder genomförda.

Kanske skulle ett mer 'diktatoriskt' förhållningssätt från regeringens sida vara möjligt, men det skulle kräva en utbredd enighet om att situationen är så akut att extraordinära åtgärder verkligen är nödvändiga – vilket, utan andra förberedelser, skulle innebära att dessa åtgärder (till exempel ransoneringar) faktiskt kommer för sent.

Två sätt att undvika, eller mildra, en sådan akut situation (som kan genomföras parallellt) återstår, så vitt jag kan se:

- 1) att demokratisera det existerande ekonomiska systemet
- 2) att successivt ersätta det med nya, mer demokratiska och hållbara system (s. 14ff) som senare knyts ihop till mer omfattande nätverk.

3. Demokratisering av det ekonomiska systemet

En demokratisering av en verksamhet innebär att deltagarnas egna behov, värderingar och idéer på ett eller annat sätt kan bli en faktor som påverkar verksamheten. De avgörande initiativen måste komma inifrån, men inget hindrar, förhoppningsvis, att de stimuleras av t.ex. en idédebatt med utomstående deltagare. När de mest elementära kunskaperna saknas om vad demokrati är, eller kan vara (om olika former av demokrati), måste kunskaperna komma utifrån. Sådana

kunskaper bör kunna relateras till mottagarnas egna erfarenheter så att de ökar medvetandet om att alla medborgare, även i ett odemokratiskt system, är mer eller mindre aktiva, systemuppehållande deltagare. Man skulle t.ex. kunna visa hur nästintill omöjligt det är för oss att undvika att vara aktiva deltagare i det kapitalistiska systemet, att vi både formas av det och bidrar, om än i mycket varierande omfattning, till dess fortsatta utveckling. Även dess grundläggande regler och begrepp – t.ex. *'ägande'*, *(bytes-)'värde'*, *'lån'*, *'vinst'*, *'kapital'* – ingår i och formas av detta *'psyko-socio-ekonomiska'* system i ständig växelverkan med det omgivande ekologiska systemet (se fig. 2 och 3, s. 10).⁷

Eftersom (många av) dessa begrepp och regler är använda och formulerade i lagtexter som delvis är avgörande för hur systemet fungerar, skulle ett kritiskt studium av dem kunna vara en utmärkt utgångspunkt för ett förändringsarbete i riktning mot ekonomisk demokrati.

Vad skulle till exempel olika användningar av de centrala begreppen *'ägande'* och *'egendom'* kunna innebära för ett samhälles ekonomiska struktur? För att undersöka det kan man utgå från det *'personliga ägandet'* av enkla (ej levande), ofarliga och lätttransportabla objekt (inte fastigheter). Deras existens som (*'privat'*) *'egendom'* är oftast oproblematisk, inte minst för deras *'ägare'*, som i princip kan göra vad som helst med dem så länge det inte skadar några *'utomstående'*.

'Ägandet' av *'aktiebolag'* är betydligt mera komplicerat, och frågan är om man överhuvudtaget kan, eller bör, tala om *'ägande av företag'*, eftersom begreppet företag knappast kan utesluta dem som deltar i företagets verksamhet och som därför påverkas av *'ägarnas'* beslut på ett sätt som dessa måste ta hänsyn till. Det kan också finnas avtal och lagar som skyddar de arbetandes rättigheter och på så sätt inskränker *'ägarnas'* möjligheter att fritt bestämma över verksamheten.

Fig. 1 på nästa sida skiljer på tre ytterligheter av kontroll. Längst till höger dominerar *'fria'* företag som är helt styrda av externa, *'privata'*, *'ägare'*, kanske närmast nyliberalism. Till vänster finns betydligt friare, *'ägarlösa'* företag som är mer eller mindre direktdemokratiskt styrda av sina *'aktiva medlemmar'* (jfr (3), s. 15), nära anarkistiska ideal. I båda fallen är det omgivande samhällets formella

---

7. Detta kommer säkert också att gälla under en demokratiseringsprocess, där de exemplifierade begreppen kan minska i betydelse medan andra tillkommer.

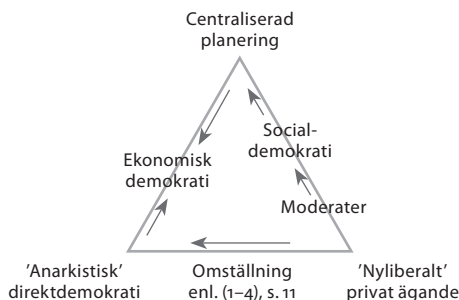

Fig. 1. Politiska riktningar ordnade (horisontellt) efter tillgodosedda externa ägarintressen och (vertikalt) efter grad av samhälleligt inflytande i företag – placeringar som är högst ungefärliga. Pilarna visar två, helst samverkande, vägar som ett arbete för att rädda miljön kan ta från nuvarande politiska läge. Aktiviteter enligt figurens 'Ekonomisk demokrati' bör alltså slutligen utövas på flera nivåer (se avsnitt 5, s. 14).

inflytande mycket svagt. Den tredje ytterligheten, överst i fig. 1, står för ett starkt regeringsinflytande i företag, t.ex. vid planering för ett förändrat klimat (utan att eventuell politisk demokrati, enligt (1), s. 15, behöver åsidosättas). Även på lokala nivåer kan ett ökat demokratiskt samhällsinflytande vara nödvändigt för verksamheter som behöver samordnas.

Figuren ger en mycket grov bild av förhållandena mellan olika politiska riktningar. Det väsentliga är att gradvisa övergångar mellan olika samhälls- och företagstyper är möjliga. Som Tim Jackson säger i sitt inledningstal till *The Steady State Economy Conference* i Leeds 2010⁸: »*This is not a point in time to get bogged down [köra fast] in ideological debate ... Once we let go of our assumptions about the nature of ownership we can think of all kinds of different ownership structures, not just state socialism versus private capitalism.*»

Men till och med ett i en politisk demokrati ganska självklart krav på demokrati i den ekonomiska sektorn kan hamna i konflikt med det privata ägandet av företag och de 'demokratiska' fri- och rättigheter för ägarna som detta innebär. Trots att den politiska demokratin upprätthållande betraktas som en politiskt neutral strävan i Sverige brukar alltid kravet på demokrati inom näringslivet uppfattas som ett slags hot om intrång från vänster, in i den privata sektorn.

8. *Enough is Enough* s. 38 (<http://steadystate.org/enough-is-enough>).

Nu är den 'privata sektorn', när det gäller *konsekvenserna* av dess verksamhet, som vi alla kan iaktta, inte alls privat. Det enda som är någorlunda privat är aktieägarnas ekonomiska intressen. Men frågan är om inte det lagstadgade skyddet av dessa intressen (bl.a. hemlighållande av information, se s. 5) borde omprövas. När nu allt fler konsekvenser av det privata näringslivets tillgodoseende av aktieägarnas intressen av *kapitaltillväxt*, *vinstutdelning* och *ökad konsumtion* visar sig vara närmast katastrofala för naturen och för många människor som inte kan skydda sig mot det som sker omkring dem, är det tydligt att både de *lagar som skyddar dessa intressen* och den *konkurrens som stimulerar och förstärks av dem* bidrar till allvarliga samhällsproblem.

Vad kan man göra? Både ägare och anställda har ju ofta ett omedelbart intresse av att 'deras' företag växer så att det kan hävda sig väl i konkurrensen med andra företag och inte riskerar akuta likviditetsproblem och konkurshot. Men för samhället som helhet innebär denna konkurrens att det får en ständig tendens att bilda ('stabiliserande?') spiraler av *ökande penningflöden* (dvs. exponentiell ekonomisk tillväxt) som i sin tur leder till snabbt *ökande materiella omfördelningsprocesser* som, enligt bl.a. Tim Jackson⁹, *inte* kan motverkas helt med *effektiva tekniska metoder* ('absolute decoupling') och därför medför *ökande belastning* på det globala ekologiska systemet (se fig. 2 på nästa sida) tills kollaps hotar. – Knappast en samhälle som de flesta skulle välja om det fanns ett (mer utvecklat) alternativ, som förutom mindre miljöbelastning hade mer demokrati, mindre stress, kortare arbetstider och bättre livskvalitet. Men hur skulle ett sådant alternativ kunna förenas med anställdas och ägares gemensamma krav på (kortsiktig) ekonomisk stabilitet hos de 'privata' företagen?

Eftersom regeringen i en politisk demokrati har ett övergripande ansvar för samhällets ekonomi borde den t.ex. kunna ge kraftfulla ekonomiska *överlevnadsgarantier* för företag som uppfyller viktiga men kostnadskrävande ekologiska hållbarhetskrav. Men *i ett samhälle dominerat av privat kapital* kan det vara svårt för en regering att ta sådana initiativ på grund av de möjligheter som stora kapitaltillgångar ger att, åtminstone indirekt, påverka dess politik. En mer eller mindre selek-

---

9. I rapporten *Prosperity without Growth?* för den engelska 'Sustainable Development Commission' (<http://www.sd-commission.org.uk/publications.php?id=914>).

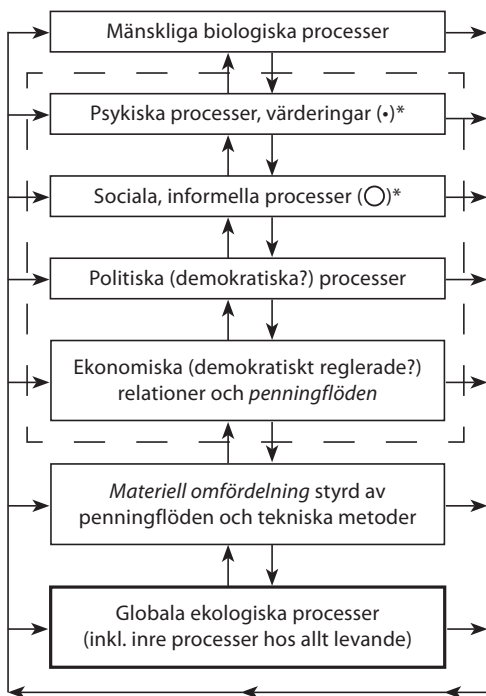
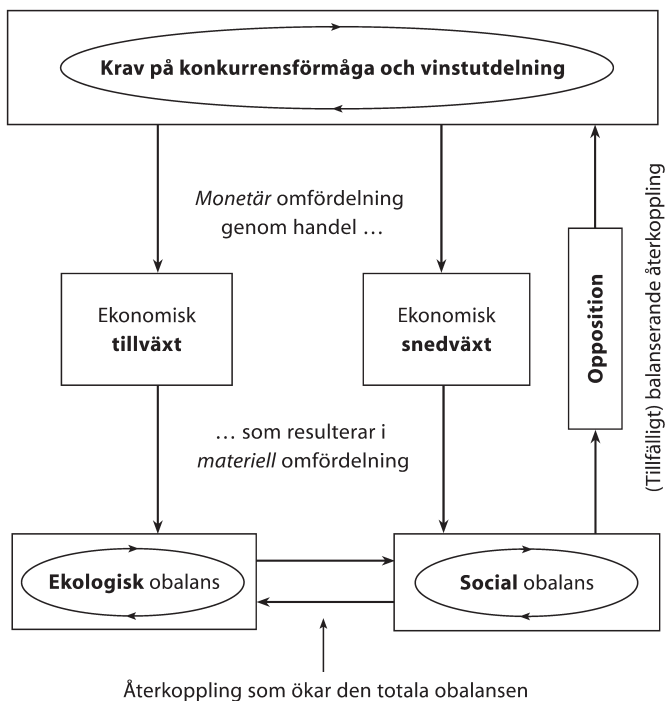

Fig. 2 (ovan). Kapitalismens ökande penningflöden orsakar ökad materiell omfördelning som inte tillräckligt kan minskas med effektivare tekniska metoder inom ramen för detta ekonomiska system. Ett annat system behövs (se s. 14).

Fig. 3. Det 'psyko-socio-ekonomiska' systemet (inom streckad linje) och dess omgivning. Pilarna anger möjliga orsaksrelationer – oftast med positiv eller negativ återkoppling.

* Se fig. 4, s. 21.

tiv statlig penningutgivning av större omfattning skulle också kunna påverka hela samhällsekonomin på ett oförutsebart sätt.

Så länge de privata kapitalen har en dominerande ställning, är vi alltför beroende av deras ägares vilja – som dock, förhoppningsvis, inte är helt opåverkbar (om inte utbytbar). Det vore en framgång om så bara ett fåtal storbanker (det finns ju inte så många) tillsammans med den offentliga sektorn – *jfr punkt (5), s. 15* – kunde stödja t.ex. kostsamma miljöprojekt och viktiga företag med svag ekonomi, som med ett ekonomiskt tillskott skulle kunna fortsätta en hotad verksamhet (eventuellt sedan tidigare privata ägare fått en överenskommen ersättning) – *jfr punkt (3–4), s. 15*. Kanske skulle en *god spiral*, en *denokratiseringsprocess* som inkluderar psykiska, sociala, politiska, ekonomiska och ekologiska processer (jfr fig. 2 och 3) och som stärker den offentliga sektorn (medan *aktiebolagslagen* ses över), kunna komma igång på så sätt.

En sådan process skulle kräva en stabil finansiering med verkligt kapital, alltså inte pengar som har 'skapats' som alltför stora lån av privata banker mot otillförlitliga säkerheter men med krav på höga räntebetalningar – och med förhoppning att inte alltför mycket av *till dem* inlånade pengar (ev. mot en låg ränta) kommer att återkrävas inom en så kort tid att det som krävs inte kan utbetalas. Detta skulle kunna rubba tilltron till hela system av inbördes beroende banker – särskilt om de försökt få tillbaka så mycket pengar som möjligt från svagare låntagare som därigenom försatts i konkurs.

Inför den möjligheten, som inte är osannolik med tanke på de stora summor som internationellt har lånats ut mot otillräckliga säkerheter, är det bäst att vara väl förberedd – inte bara som individ utan helst genom att *alternativa ekonomiska strukturer*, som både kan fungera relativt självständigt och i samverkan med andra, redan har etablerats, så att de (åtminstone tillfälligt) kan ersätta tidigare system.

Detta leder fram till det något mer utopiska avsnittet (5) om hur en hållbar *demokratisk ekonomi* skulle kunna utformas från grunden – till att börja med i begränsad, mindre utopisk, skala, t.ex. på lokala nivåer och kanske med lokala penningssystem. Men först en förhoppningsvis tankeväckande förberedelse.

4. Några filosofiska reflektioner

1. Allt (bokstavligen *allt*) är vågor¹⁰ hos en *organisk helhet*, vårt Universum, i förvandling.¹¹ Det finns därför *ingen* 'substans' som Universum kan sägas 'bestå av', utan endast periodiska förändringar (dvs. vågor) av andra periodiska förändringar... osv. i oändliga följder där allting beror av allt annat. Alla våra upplevelser kan t.ex., som delar av detta, vara beroende av bl.a. den grad av harmoni, respektive disharmoni, som råder inom motsvarande vågsystem. Men även andra väl sammanlänkade biologiska system på vår planet kan (av analogiskäl) troligen ha, och måste (av etiska skäl) anses kunna ha, behagliga eller obehagliga upplevelser som innebär ömsesidiga beroenden mellan dem och oss – och som därför kräver en motsvarande *omtänksamhet*.

2. Mänskligheten är ursprungligen en väl integrerad del av ett komplex av större system, ekosystemen, som i sin tur är beroende av solsystemet och resten av Universum, vilket genom sina, för oss orubbliga, 'naturlagar' sätter *gränser* för vilka 'hållbara' relationer mellan delar av det som är möjliga – gränser som är särskilt svåra att bestämma (åtminstone på lite längre sikt) när det gäller de storskaliga sammanhang som inkluderar människosamhällen och som nu hotas av självförstärkande återkopplingar som kan göra dem instabila och i värsta fall kortlivade.

---

10. Vilka kan uppfattas som *händelser* eller *upplevelser* beroende på om man har ett 'utifrån'- resp. 'inifrån'-perspektiv. En sådan holistisk syn på materien överensstämmer ganska väl med (en möjlig tolkning av) Alfred North Whiteheads '*processfilosofi*' som kritiserar den fortfarande dominerande 'substansfilosofin'.

11. Eftersom det, enligt den *speciella relativitetsteorin*, i princip är möjligt att låta en viss mängd massa fullständigt omformas till en viss mängd strålningsenergi med vägegenskaper (enl. kvantmekaniken) är det rimligt att anta att även all massa fullständigt kan beskrivas som vågfenomen, med olika former av ('stående') vågor som interagerar på olika sätt med omgivningen beroende på vilken partikel det gäller.

Dessutom, enligt en tolkning av den så kallade *transaktionstolkningen av kvantmekaniken* ('the Transactional Interpretation of QM', som är en av flera formellt möjliga tolkningar), är en dynamisk tolkning av relativitetsteorins rumtid möjlig, där partiklar (t.ex. detekterade fotoner) utan att bryta upp dess fyrdimensionella struktur interagerar med sitt 'förflutna'. Detta 'förflutna' skulle kunna ha en stabiliserande funktion, som vi själva skulle kunna uppleva som *känslor*, och bidra till *minnet* av våra erfarenheter. I vilket fall som helst är det viktigt att vi själva fungerar som stabiliserande element i en väl fungerande social väv enligt fig. 4 på s. 21, där denna stabilisering representeras av symbolen '••'.

3. Människor kan påverka ekosystemen med metoder som radikalt skiljer sig från den påverkan som dessa utövar på sina delsystem. Genom studier av naturen (och naturlagarna) kan vi bygga abstrakta modeller av delsystem som kan användas för att åstadkomma delvis förutsägbara förändringar i vår omgivning. Vi kan till exempel utsätta den för nya processer som tidigare har gett önskade resultat i mindre skala. Men när detta görs i ökande omfattning ökar risken att vi oavsiktligt överskrider gränser för stabiliteten hos påverkade system. *Vi måste därför vara mycket försiktiga när vi utsätter ekosystemet för nya föreningar, särskilt när de förväntas tillgodose stora mänskliga behov och därför kan komma att användas i stor omfattning.* Generellt gäller att omfördelningen av materia (i nya kombinationer) i naturen måste hållas på en nivå som inte hotar den stabilitet hos ekosystemet som särskilt mer komplexa organismer är beroende av för sina liv och sin fortplantning.

4. Med hjälp av abstrakta system, som språk och matematik, kan vi förändra strukturerna och funktionen hos våra *sociala system* i betydligt högre grad än vad andra sociala varelser kan när det gäller deras system. Att vi har den möjligheten innebär att vi har ett *socialt ansvar* att efter bästa förmåga bidra till att våra samhällen samspelar på ett så harmoniskt sätt som möjligt med resten av ekosystemet, dvs på ett sätt som medför så lite lidande för andra individer och så stor uthållighet hos den socio-ekologiska helheten som möjligt.

5. Men även om vi kan handla målinriktat som enskilda individer är det *inte säkert* att ett socialt, lagreglerat system bestående av flera individer verkligen *kan* utvecklas i en riktning som motsvarar deras individuella mål som de helt rationellt strävar efter (t.ex. ett gott liv för egen del och ens närmaste) även om lagarna inte hindrar detta. För att lösa problemet räcker det knappast (även om detta också är viktigt) att försöka få alla att i allt större omfattning se till *hela* systemets bästa – en förändring som kräver att man i någon mån kan *lita* på att också andra förändras på samma sätt. *Gemensamma aktiviteter och aktioner är också viktiga* för att lösa sådana fall av ”fångarnas dilemma” – *men inte heller det räcker säkert*, det kan finnas ännu mer avgörande problem att lösa i ett samhälle, även om det ursprungligen kan ha haft humana liberala lagar.

6. Om till exempel ett samhälles lagar tillåter ett obegränsat ägande och ett fritt utbyte av varor mot (socialt erkända) *bevis på fordringar*¹² av en viss mängd *valfria* varor med ett visst (socialt erkänt) värde – dvs. *pengar* – då riskerar innehavet av sådana fordringar att med tiden, på grund av *ojämna bytesförhållanden*, bli alltmer ojämnt fördelat mellan samhällets invånare. En situation som (tillsammans med den ursprungliga friheten) kan bidra till en hårdnande *konkurrens* som i sin tur ger upphov till en allt snabbare förändring av samhället, med en växande och alltmer hotfull omfördelning av materia i naturen och ökande social ojämlikhet – en kombinerad *snedväxt* och *tillväxt* (ibland *nerväxt*) som med stor sannolikhet *inte* överensstämmer med vad (majoriteten av) dess invånare önskar sig.

7. Om vi nu ändå, av praktiska skäl, vill ha ett penningssystem enligt punkt 6, krävs det, förutom lämpliga lagar, något system som kan motverka eller helt förhindra en utveckling mot en alltmer överdriven och ojämnt fördelad resursförbrukning. Vi måste först och främst visa att det finns alternativ som är attraktiva för de allra flesta, trots att de innebär att olika former av *ägande* (i betydelsen mer eller mindre oinskränkt makt över ett objekt) behöver förändras.

5. Om ekonomisk demokrati

Ett modellförslag för fortsatta diskussioner

Först några ord om två olika slag av maktfördelning som är avgörande för den fortsatta diskussionen.

Demokratisk maktfördelning (kontroll över verksamheter) handlar i första hand om att fördela möjligheterna att påverka det beslutsfattande som berör ett visst antal människor (bl.a. de som är sysselsatta med en verksamhet) så rättvist (oftast så jämnt) som möjligt mellan dem.

En helt annan form av maktfördelning är den som uppnås genom en fördelning mellan invånarna i ett område av en mer eller mindre oinskränkt makt över delar av dess materiella (ibland även levande) *tillgångar*, det socialt accepterade (legitima) *'ägandet'*.

---

12. Eventuellt emottagna mot en motsvarande skuldbotering i en bank.

Om denna *ägarmakt* över en mindre del av dessa tillgångar (där människor och deras arbetskraft är uteslutna) är någotsånär jämnt fördelad mellan invånarna i samma område behöver det inte finnas någon motsättning mellan dessa två slag av maktfördelning. Men kapitalismens *tillväxtkrävande konkurrensförhållanden* ger upphov till *ojämna handelsrelationer* som i sin tur gör att skillnaderna mellan invånarnas tillgångar så småningom kan bli så stora (om de inte redan är det vid – den i så fall bristfälliga – demokratins införande) att det demokratiska beslutsfattande som omfattar hela området, *den politiska demokratin*, försvåras eller delvis upphävs av ett förhållandevis litet antal individer med ett egenintresse av ökande personliga tillgångar. I så fall bör *särskilt* den ägarmakt över de delar av ett samhälles tillgångar (inklusive företag och deras mänskliga arbetskraft), vars tillämpning berör andra (mer eller mindre maktlösa) individer, modifieras. Enligt min mening kan detta bäst ske genom att den politiska demokratin kompletteras (och förbättras) med *ekonomisk demokrati* enligt följande riklinjer.

– (1) En väl fungerande *ekonomisk demokrati* (*demokratisk ekonomi*) måste, i likhet med en väl fungerande *politisk demokrati*, ha ett beslutsfattande som sker under ett 'tillräckligt jämlikt' fördelat inflytande (t.ex. 1 röst per person) av alla som berörs av det, om möjligt i proportion till i vilken grad de är berörda.

– (2) Företagen i en sådan ekonomi bör¹³ kunna köpa och sälja *produkter* (alltså *inte* arbetskraft, obearbetade naturtillgångar och finansiella 'produkter') på en öppen *varumarknad* för att lätt kunna ta egna initiativ och tillgodose behov på lokal nivå, men *inte* – som i regel för aktiebolag – på grund av krav på kapitaltillväxt och vinstutdelning.

– (3) *De bör inte ha externa, 'privata', ägare*, dvs. ägare med rättigheter som inte är demokratiska enligt punkt (1) (t.ex. att mer eller mindre fritt handla med ägarandelar (aktier) och utöva extern kontroll i enlighet med dessa) och i stället för vinst ge demokratiskt avtalade, mer eller mindre fasta löner till sina 'anställda' (dvs. aktiva medlemmar). Etableringen bör ske genom särskilda 'samhällskontrakt' (som definierar dessa

---

13. Allt som "bör" förverkligas enligt denna modell *måste* nog också förverkligas för att dess demokrati *ska fungera väl*.

företag som *kooperativ*) enligt vilka *det aktuella samhället* [se (5)] kan betraktas som ett slags *delägare* med kooperativets *aktiva medlemmar* som *huvudansvariga delägare*.

– (4) *Alla som är berörda av ett företags aktiviteter* (inte minst som deltagare) *bör direkt eller indirekt* (via demokratiskt valda organ) *kunna påverka dess verksamhet* enligt punkt (1). Särskild hänsyn bör alltid tas till minoriteter och berörda som inte kan delta i beslutsfattandet samt till miljön och allt (särskilt mer komplext) liv. Dess ekonomi bör alltid ses i ett samhällsekonomiskt perspektiv med hänsyn till den socio-ekologiska helheten.

– (5) *De demokratiska företagen bör* (i stället för att ha externa, 'privata', ägare) *vara anslutna till ett demokratiskt, socio-ekonomiskt fördelningssystem som omfattar hela eller en del av den politiska demokrati de är verksamma i*. Förutom *penningutgivning* (eventuellt utdelning, eller räntefri utlåning, av *externt* utgiven valuta, t.ex. SEK) bör systemets främsta uppgifter bland annat vara att utan krav på amortering och ränta finansiera viktig men 'olönsam' verksamhet som miljövard, katastrofberedskap m.m., att på olika sätt göra vård, omsorg, utbildning, kommunikationer m.m. tillgängliga för alla samt att (eventuellt med krav på amortering) finansiera nystartade företag. Ett väl fungerande fördelningssystem bör förutom av demokratiska politiska strukturer bestå av *banker* på olika nivåer (med den penningutgivande banken 'överst') etablerade och styrda enligt (3–4), vars främsta uppgift är att utan vinstkrav stödja viktiga men 'olönsamma' företag som uppfyller (3–4). Detta kräver att det också finns 'lönsamma' företag – t.ex. tillverkare [enl. (3–4)] av produkter för varumarknaden [enl. (2)] – som bl.a. av stabilitetsskäl (se fig. 4, s. 21) är motiverade att i enlighet med 'samhällskontrakt' [se (3)] återföra överskott till systemet, så att inte alltför stora penningmängder till slut hamnar utanför demokratisk kontroll. *Ett sådant fördelningssystem bör i princip kunna ersätta nuvarande skatte- och bidragssystem.*

OM MODELLENS MARKNADER, PENGAR OCH KOOPERATIV

Kravet på en öppen *varumarknad* enligt punkt (2) motiveras av att alternativet, en planekonomi med central reglering av samhällets resursfördelning (även om den styrs demokratiskt), inte ger stort utrymme

för snabba initiativ och kreativa lösningar på lägre nivåer – ett väsentligt demokratiskt krav. Med ett stabilt penning- och fördelningssystem enligt (5) skulle en marknad kunna tillgodose sådana behov utan att ge upphov till en allt ojämnare egendomsfördelning.

Tyvärr har vi blivit vana vid marknader som används som ett medel för att åstadkomma en omfördelning av samhällets (dess invånares) materiella tillgångar till de redan rikares fördel (knappast, vilket ofta hävdas av de rikare, även till de fattigares fördel). Men en *marknads viktigaste uppgift* är, eller borde åtminstone vara, att *underlätta en fördelning av resurser som svarar mot invånarnas individuella behov av olika produkter*. Att förse invånarna med sådana produkter borde vara varje företags huvuduppgift, inte (som för aktiebolag) att förbättra sina ekonomiska initiativtagares ekonomi genom att hävda sig väl i konkurrensen på en marknad. Företag anslutna till fördelningssystemet (5) skulle säkert bli minst lika innovativa *utan* sådan konkurrens, bl.a. tack vare de möjligheter till experiment som en större ekonomisk trygghet kan ge.

Det (de) *penningssystem* som används har en avgörande roll för marknaden. Betalningsmedlen måste framför allt vara fria från stora och snabba variationer, så att deras användare kan vara någotsånär säkra på deras värde – en förutsättning för att systemet ska fungera som ett verktyg för fördelning av olika resurser mellan människor med olika behov, enligt punkt (2), och inte utnyttjas för spekulation.

Under alla förhållanden kan det för stabilitetens skull vara viktigt att det bara finns *en* utgivare av en viss valuta. Andra utgivare borde nog betraktas som ett slags (numera ofta lagliga) falskmyntare, även om pengarna är 'elektroniska' och avsikten är att någon gång återfå de 'utgivna' (dvs. utlånade) summorna. Om den elektroniska utgivningen åtföljs av krav på räntebetalningar (vilket bidrar till att ge utgivaren en 'reell' vinst) kan detta tvinga företag att öka sin produktion och alltså bidra till ekonomisk tillväxt, även om detta inte skulle vara företagets primära mål. För att undvika sådana tillväxtdrivande krav bör de betalningsmedel som behövs för viktiga verksamheter i ett samhälle inte komma från företag (eller individer) med vinstintresse. Pengarna (allas pengar i en ekonomisk demokrati) bör istället komma från *ett* ekonomiskt oberoende demokratiskt system som kan anförtros uppdraget att *producera, fördela och samla in* den mängd materiella eller

elektroniska betalningsmedel som behövs (enligt demokratiska beslut) utan att samhället översvämmas av pengar.

Detta system (5), skulle, till en början på lokal nivå (med en egen valuta om sådan finns), kunna finansiera etableringar av (eller ombildningar till) *kooperativ* som överensstämmer med punkt (3–4). Dessa nya företag skulle kunna ha (en del av) 'system (5)' som *delintressent* (särskilt när de har viktiga samhällsfunktioner) men inte nödvändigtvis som *initiativtagare*. Även *enskilda* initiativtagare till kooperativ (med undantag av vinstintresserade privata finansiärer) bör tillåtas, vilket tillsammans med existensen av en varumarknad enligt punkt (2) är ett viktigt *frihetsbejakande* inslag i en modell som också betonar *jämlikhet* och *globalt ansvarstagande*.¹⁴

Den juridiska grund som finns i Sverige för sådana företag är lagen om *ekonomiska föreningar*.¹⁵ Alla punkterna (1–4) verkar vara kompatibla med den.¹⁶ När det gäller vinstutdelning, vilket kan vara olämpligt enligt (3), står det t.ex. i 2 kap. 2 §: "*Föreningens stadgar skall ange [...] 11. grunderna för fördelning av föreningens vinst*". Det tycks alltså vara möjligt att ange att eventuell vinst (dvs. överskott sedan summor för överenskomna investeringar och utbetalningar frändragits) inte ska utdelas till kooperativets medlemmar utan i stället t.ex. *återföras* till det *sociala fördelningssystemet* (5). Även detta system (i olika varianter och med anslutna kooperativ) kan säkert utan oöverstigliga juridiska hinder etableras på olika håll i 'vårt' land – åtminstone i mindre skala. Om skalan ökar kan konkurrerande system med vinstmotiv ha skäl att räkna med ekonomiska förluster – och alltså ha ett egenintresse av att hindra verksamheten, vilket man bör vara förberedd på.

---

14. Däremot vore det missvisande att kalla den *blandekonomisk*, eftersom dess delar förutsätter varandra, eller *marknadsekonomisk*, eftersom marknadens syfte här inte är att stimulera till konkurrens och ekonomisk tillväxt. Det bästa är nog att hålla sig till *ekonomisk demokrati* eller *demokratisk ekonomi* beroende på sammanhanget.

15. <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19870667.htm>; <https://lagen.nu/1987:667>

16. Men formuleringen i dess 1 kap. 1 §: »*En ekonomisk förening har till ändamål att främja medlemmarnas ekonomiska intressen genom ekonomisk verksamhet*» kan nog alltför lätt tolkas som att detta skulle vara en ekonomisk förenings (kooperativs) enda eller huvudsakliga uppgift.

Praktiska förberedelser för förändring

Det verkar alltså inte finnas några *formella hinder* för att få en demokratisk ekonomi att fungera inom vårt nuvarande samhälle. Men det finns inte heller några *hinder mot* processer som kan få ett demokratiskt system att fungera dåligt eller kollapsa. Så det blir en viktig uppgift för blivande deltagare i en ekonomisk demokrati att skaffa sig kunskaper om vad som kan hindra en sådan utveckling. Men först gäller det att etablera de *processer som behövs för en säker systemuppbyggnad* (processer som senare också kan bidra till systemets stabilitet). Väl kontrollerade *självförstärkande återkopplingar* kan då behövas för att åstadkomma *goda spiraler* tills önskade strukturer och tillstånd har uppnåtts och stabiliserats med *stabiliserande återkoppling*. Det är viktigt att följande mentala och sociala strukturer (processer) kan etableras:

- *Ett djupt socialt och ekologiskt sned- och tillväxtkritiskt engagemang* samt *kunskaper och perspektiv grundade på detta engagemang*, dvs. en ”tillväxt inifrån”¹⁷ hos så många individer som möjligt i *alla* samhällsskikt. Jämför texten till vänster i fig. 4, s. 21.
- *En bred, delvis informell, folkrörelse* där redan existerande sned- och tillväxtkritiska organisationer kan spela en viktig roll genom ökat samarbete och en vidgning av delvis gemensamma nätverk.
- *Lokala nätverk mot ’gruppism’*¹⁸, som verkar för att personer som på ett eller annat sätt är offer för strukturella missförhållanden¹⁹, men som riktar sitt missnöje mot grupper (och deras individuella ’representan-

---

17. Enligt ett kapitel av KG Hammar i boken *Att svära i kyrkan. Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet* (red. Stellan Tengroth) utgiven på initiativ av Steg 3, t.ex. här (s. 45-46): ”... skulle det finnas alternativa ekonomiska modeller, där andra värden än kortsiktigt ekonomiska får genomslag, så är det min övertygelse att det jag kallar tillväxt inifrån är en nödvändig ingrediens i framväxten av sådana modeller ... Det handlar om ’synen’, den blick som formas av det inre rummet och som ser oss själva som delaktiga i en större helhet där allt levande ingår.” – Särskilt citatets andra del harmonierar väl med tanken att våra upplevelser av världen är *resultatet av en kontinuerlig process som inkluderar både varseblivning och känslor* (jfr not 3, s. 4). Att föreställa sig en extra ’djupdimension’ (antingen som en obevisbar realitet eller en metafor för psyket) kan bidra till förståelsen av fig. 4 (s. 21) så att ’•’ tydligare framstår som en symbol för stabiliserande ’inre’ processer.

18. ’Rasism’ riktad mot godtyckligt definierade grupper av vilket slag som helst.

19. Och som av andra felaktigt kan ses som de enda ansvariga för sin situation.

ter') som de själva inte anser sig tillhöra, ändrar inriktning och i stället engagerar sig för lösningar (enligt denna eller liknande modeller) som *inte* skuldbelägger enskilda individer, eller de grupper de anses tillhöra, för strukturella problem.

– *En medvetenhet* om att all strävan efter att minska ekonomisk (och politisk) ojämlikhet kan möta aggressivt motstånd från mäktiga grupper med gemensamma intressen och privilegier och att det är viktigt att hantera detta problem med metoder som så långt möjligt inte ökar det våld motståndaren kan vara beredd att använda, eller som på annat sätt polariserar (dvs. icke-våldsmetoder).

– *Nationella och internationella nätverk* med uppgift att verka för och underlätta etableringar av lokala demokratiska strukturer och en global 'tillväxt' av dessa genom att bl.a. knyta ihop (grupper av) kooperativ till större nätverk (som kan innehålla egna socio-ekonomiska fördelnings-system). Dessa kan sedan bidra till en etablering av ännu större, (inter) nationellt omfattande, ekonomiska system enligt punkterna (1–5) på s. 15–16, och samtidigt till en förbättring av den politiska demokratin i motsvarande område – eller underlätta en demokratisk nyetablering i händelse av en större socio-ekonomisk kollaps (då föregående punkt kan vara särskilt viktig).

Eftersom de *politiska* och de *ekonomiska* systemen är ömsesidigt relaterade och beroende av varandra, bör allt arbete för att utveckla demokratin ta hänsyn till *båda* systemen på alla nivåer – när detta är möjligt utan alltför stort politiskt motstånd. Under alla omständigheter bör man sträva efter att få ett *ökat politiskt stöd* för ekonomisk demokrati, som i sin tur kan underlätta en omfattande reformering av den politiska demokratin.

För ett uthålligt system

Studera gärna figuren härovan, som anger några variabler som är avgörande för uthålligheten hos en ekonomisk demokrati.

Pilarnas olika riktningar i figuren antyder att bl.a. självförstärkande återkopplingsprocesser kan bildas både inom och mellan olika nivåer i ett ekonomiskt system – som därför behöver innehålla stabiliserande undersystem. Eftersom alla individer i systemet (mer eller mindre direkt) interagerar med varandra, skulle i princip var och en ha möjlig-

- = Stabiliserande aktivitet på individnivå, som främjar goda och motverkar onda spiraler – som t.ex. förbättrar demokrati- och miljömedvetandet och motverkar konsumism, etnocentrism och våld – stimulerad av bl.a. konst, litteratur, vetenskap, filosofi och odogmatisk religion; t.ex. 'processfilosofi', taoism, (zen)buddhism, naturalistisk panenteism och panteism, etc.

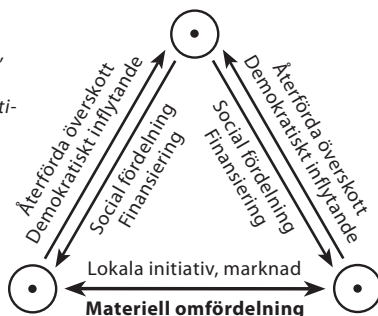

Fig. 4. Relationer (inom och över flera samhällsnivåer) som är avgörande för en ekonomis harmoniska funktion och där en stabiliserande verkan hos '•' i varje aktiv grupp '○' förutsätter ett djupt engagemang. Pilarna symboliserar demokratiska processer, penningflöden och omfördelning av (omvandlad) materia i miljön.

het att fungera som stabilisator. Det är detta som punkterna inom cirkelarna i figuren är tänkta att symbolisera, alltså *möjligheten att inte reagera reflexmässigt*, t.ex. på demagogisk politisk påverkan eller konsumistiska reklambudskap.²⁰

Ett socialt system behöver vara *väl informerat om sig självt* för att kunna motverka avvikelser från ett önskvärt tillstånd. Befolkningens 'demokratimedvetande' är en avgörande faktor, vilken innebär en medvetenhet om grundläggande demokratiska principer (t.ex. enligt punkterna på s. 15–16), principer som behöver utvecklas och diskuteras i allt vidare kretsar. För att detta ska vara framgångsrikt krävs en god *öppenhet* inom det ekonomiska systemet, vilket i sin tur kräver att det inte finns alltför starka motsättningar eller existenshotande konkurrens på grund av ekonomisk ojämlikhet inom det.

Att också ta hänsyn till *mindre grupper* av särskilt berörda, som riskerar att förbises vid enkla majoritetsbeslut, bör alltid vara ett viktigt demokratiskt krav, som alltså bör kunna tillgodoses utan formella omröstningar. Också *andra varelser*, liksom *hela det ekologiska systemet*, bör räknas till de 'grupper' som en demokratisk

20. I vissa situationer kan en *väl kontrollerad självförstärkande återkopplingsprocess* behövas för att åstadkomma en *god spiral* tills ett bättre tillstånd har uppnåtts och stabiliserats. Detta kan vara svårt att åstadkomma i ett *nyliberalt samhälle*, där de 'vertikala' relationerna är svaga och ger dålig styrning, liksom i ett 'traditionellt' *plansocialistiskt samhälle*, där de horisontella relationerna är svaga och lokala relationer därför försummas – ett samhälle med en *demokratisk ekonomi* ger betydligt större möjligheter.

ekonomi måste ta särskild hänsyn till. Miljöfrågorna är inte minst viktiga eftersom stabiliteten hos de socio-ekonomiska systemen i hög grad är beroende av förhållandena i de ekologiska systemen. Det är alltså ingen tillfällighet att den *horisontella, dubbelriktade pilen* i fig. 4 både avser *marknadsrelationer* och *materiell omfördelning i ekosystemen*. För varje varuslag är det så att en ökad försäljning, som bidrar till ekonomisk tillväxt, innebär en ökad omfördelning av materia (dvs. en ökad resursförbrukning och ökade utsläpp) som kan vara så svår att motverka med effektivare produktionsmetoder och bättre avfallshantering att det är själva omsättningen av varorna (och därmed dess bidrag till BNP) som kan behöva minska för miljöns skull – *vilket inte bör vara ett stort problem för en ekonomisk demokrati*.

Sammanfattningsvis, en öppen *politisk och ekonomisk demokrati* [enl. (1–5) s. 15–16] med ett stabilt stöd av en någorlunda jämlik och välinformerad befolkning med demokratiska värderingar, bör inte ha alltför svårt att med hjälp av ett väl utvecklat och utprövat fördelningssystem (5) *använda insamlat överskott* så att det *minskar ojämlikheten, stabiliserar marknadsdynamiken* och *möjliggör 'olönsam' verksamhet* som är gynnsam för hela samhället och dess miljö. Och genom att också *reglera och distribuera penningmängden* via samma fördelningssystem bör det dessutom vara möjligt för en sådan demokrati, tack vare dess icke tillväxtkrävande ekonomiska struktur, att påverka marknader och lokala initiativ så att en för naturen relativt *oskadlig nivå av materiell omfördelning* kan upprätthållas, med *kortare arbetstid utan ofrivillig arbetslöshet* och utan riskabel tillförsel av nya, oprövade kemiska föreningar, nanopartiklar, radioaktiva isotoper m.m.

Kort sagt, en uthållig, harmonisk helhet som det är värt att åtminstone försöka *närma sig* på olika sätt.

6. Slutord

Den avgörande orsaken till stora samhällsförändringar kan i första hand vara en lång följd av strukturella förändringar framför allt orsakade av successivt förändrade relationer till vår miljö. Men när alltför stora spänningar har uppstått i dessa relationer är vi tvungna, om vi inte vill vänta och hoppas på spontana förbättringar, dvs. mer harmo-

niska relationer till vår miljö och hos oss själva, att utifrån en *idédiskussion* och ett ('inre') *tankearbete*, *medvetet* försöka åstadkomma en *rörelse* som kan åstadkomma ('yttre') *strukturella* förändringar.

Lyckligtvis tycks det vara så att alla människor är beroende av varandra på ett sådant sätt att *varje* människas handlingar i demokratisk och miljövänlig riktning (t.ex. som ett resultat av potentiellt stabiliserande processer på individnivå) kan bidra till en utveckling i *goda spiraler* mot en mer demokratisk och hållbar situation – en situation som *sist och slutligen*, kräver *strukturella*, 'yttre', *förändringar* – som det naturligtvis är viktigt att försöka bidra till en stabilisering av med *nya 'inre' förhållanden* enligt figuren på s. 21.

Men det innebär också att det är *omöjligt att på förhand bestämma det 'slutliga' resultatet* – vilket alltså betyder att de demokratiska målen enligt punkterna (1–5) på s. 15–16 (och därpå grundade regelverk) ännu inte kan bestämmas särskilt exakt. Men allteftersom nya erfarenheter görs under försöken att demokratisera ekonomin bör mer detaljer kunna tillfogas. – Och det är *aldrig för sent* att göra något som kan få den nära eller mer avlägsna framtiden att bli en aning bättre för några fler människor, och kanske andra varelser, än den annars skulle bli.

Dessutom, enligt den världsbild som kortfattat presenteras i avsnitt 4, skulle själva 'meningen med livet' kunna sägas vara att bidra till att flera harmoniska relationer bildas (och att kanske disharmoniska neutraliseras) i den väv av stående vågor som det som 'existerar' utgörs av. Att tillsammans med andra verka för en ekonomisk (och en bättre politisk) demokrati kan vara *ett* sätt.

Några relevanta kunskapskällor

Litteratur

- Bateson, Gregory. (1987) *Ande och natur. En nödvändig enhet*. Symposion.
- Erdal, David. (2011). *Beyond the Corporation*. Bodley Head.
- Daly, Herman. (1996) *Beyond Growth*. Beacon Press.
- Forsberg, Björn. (2012) *Omställningens tid*. Karneval förlag.
- Harvey, David. (2010) *Kapitalets gåta och kapitalismens kriser*. Tankekraft förlag.
- Hornborg, Alf. (2010) *Myten om maskinen*. Daidalos.
- Jonstad, David. (2012) *Kollaps. Livet vid civilisationens slut*. Ordfront.
- Magnuson, Joel. (2008) *Mindful Economics*. Seven Stories.
- Malmaeus, Mikael. (2013) *Tillväxt till varje pris*. Notis förlag.
- Marx, Karl. (2003) *Texter i urval*. Red: Sven-Eric Liedman och Björn Linnell. Ordfront.
- Pomeroy, Anne Fairchild. (2004) *Marx and Whitehead*. SUNY Press.
- Rundgren, Gunnar. (2010) *Trädgården jorden*. Gidlunds förlag.
- Schweickart, David. (2011) *After Capitalism*. Rowman & Littlefield.
- Standing, Guy. (2013) *Prekariatet*. Daidalos.
- Tengroth, Stellan (red). (2013) *Att svära i kyrkan. Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet*. Pärspektiv.
- Whitehead, A. N. (1985) *Process and Reality*. The Free Press. [Svår.]
- Wijkman, Anders. Rockström, Johan. (2011) *Den stora förnekelsen*. Thomas Magnusson. Medströms Bokförlag.
- Wilkinson, Richard. Pickett, Kate. (2011) *Jämlikhetsanden. Därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen*. Karneval förlag.

Internet

- <http://www.steg3.se/detrestegen>
- <http://www.radikalisera klimatpolitiken.nu/>
- <http://klimataktion.se/>
- <http://effektmagasin.se/>
- <http://www.fria.nu/> (Fria Tidningen)
- <http://transitionsweden.ning.com/>
- <http://www.neweconomics.org/> (nef)
- <http://steadystate.org/> (CASSE)